

УДК 070.489'447(09)

МІСЦЕ РЕЦЕНЗІЇ В ІСТОРІЇ НАУКОВОЇ ПЕРІОДИКИ

О. О. Гуманенко

*Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
вул. Шевченка, 1, Кіровоград, 25000, Україна*

Стаття присвячена вивченню витоків наукового рецензування. Окреслюється проблема становлення наукової рецензії у структурі сучасної академічної комунікації. Наголошується, що рецензування — це невід'ємна частина наукового дискурсу. Дослідження історичного підґрунтя рецензії сприяє створенню повноцінної картини її функціонування, виявленню вже сформованих тенденцій процесу рецензування та простеженню головних етапів еволюції жанру рецензії.

Ключові слова: наукова рецензія, рецензування, академічна комунікація.

Постановка проблеми. Серед інших жанрів наукової літератури наукова рецензія займає особливе місце. Це єдиний жанр, покликанням якого є оцінювання наукових творів. Дослідники Т. Джефферсон (T. Jefferson), Е. Уоґер (E. Wager) та Ф. Давідофф (F. Davidoff) [1, с. 2786] вважають, що фундаментальна доктрина усєї академічної роботи полягає у тому, що кожен її аспект повинен піддаватися критичній оцінці, і лише ті дані, які витримують цю оцінку можуть бути загальноприйнятими. Цю думку підтримують також Ф. Уандер (F. Wander) та Ф. Геннон (F. Gannon), за якими, саме по собі дослідницьке повідомлення лише тоді є обґрунтованим і являє собою певну цінність, коли піддається серйозному випробуванню рецензією [2, с. 12]. В умовах розвитку сучасної академічної комунікації проблема наукового рецензування набуває особливого значення. Незважаючи на те, що рецензія все ще є невід'ємною складовою процесу опублікування наукових творів, все частіше її використовують лише формально, що призводить до негативних наслідків у формуванні нового наукового знання. У зв'язку з цим постає необхідність вивчення наукової рецензії, зокрема її місця в історії наукової літератури, що допоможе уявити реальний стан її функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Рецензія як жанр зароджується більше 300 років тому. Це пов'язано з початком функціонування наукових товариств у XVII столітті та виникненням на їх теренах наукових журналів. Цей період був позначений значним зацікавленням науковою думкою. Активний науковий рух розпочався в Італії й розповсюдився на територіях Англії, Франції та Німеччини [3, с. 10-19]. Так, у Італії у 1601 році засновується Академія Лінкса (The Academia del Lincei), 1660 року в Англії починає діяти Лондонське Королівське Товариство (Royal Society of London), а 1666 року — Академія наук у Франції. Розпочинається друк наукової періодики. Перші в світі наукові журнали, що з'явилися у 1665 році («Журнал учених» («Journal des Sçavans») у Франції та «Філософські Записки» («Philosophical Transactions») у Англії), стали поштовхом становлення системи рецензування у світовій науковій комунікації.

Цілком закономірно, що вивченням виникнення інституту рецензування найперше зацікавилися закордонні дослідники. Ґрунтовному дослідженню історичних витоків рецензії присвячені праці відомого англійського вченого — бібліографа Д. Кроніка (D. Kronick), а також статті Дж. К. Бернхема (J. C. Burnham) та Р. Спаєр (R. Spier). Значну увагу приділяють питанню зародження рецензії та функціонуванню наукових товариств і С. С. Сігелмен (S. S. Siegelman) та Д. Еткінсон (D. Atkinson). До цієї теми звертаються Х. Закермен (H. Zuckerman) та Р. Р. Мертон (R. R. Merton), а також А. Уеллер (A. Weller), побіжно історія процесу рецензування висвітлюється у статтях Л. К. Періш (L. C. Parish), С. ван Руєн (S. Van Rooyen), згадується у роботах таких авторів, як А. Церроні (A. Cerroni), К. Р. Тріггл (C. R. Triggle), Д. Дж. Тріггл (D. J. Triggle) та ін. Ні в якому разі не бажаючи применшити здобутки західних дослідників у вивченні історії наукової рецензії, все ж зауважимо, що незважаючи на значну кількість праць, присвячених цій темі, є відсутнім систематизоване дослідження витоків наукового рецензування.

В Україні та інших країнах СНД вивченню історії наукової рецензії, як і самого рецензування, приділяється значно менше уваги, ніж на Заході. Показовим, зокрема, є той факт, що у книзі «Типологія видань», де репрезентовані, здавалося б, усі типи видань та публікацій, ми не знаходимо визначення рецензії. Такий стан у вивченні наукового рецензування можна пояснити значним ідеологічним втручанням в систему наукової комунікації у часи існування Радянського Союзу. Як стверджує А. Портнов, «в Україні рецензійний жанр було репресовано разом зі свободою академічної науки наприкінці 1920-х – початку 30-х років», і хоча він остаточно «не зник, але мусив маскуватися марксистсько-ленінською фразеологією» [4, с. 154]. Тому поодинокі дослідження рецензії почали з'являтися лише у 70–90-х роках ХХ ст.

Мета статті. Отже, об'єктом пропонованого дослідження є наукове рецензування, а предметом — виникнення наукової рецензії та її місце у системі наукових жанрів. Стаття має на меті розглянути історичні засади формування наукової рецензії, реалізації поставленої мети буде сприяти виконання таких завдань, як розгляд стану вивчення історії наукового рецензування, визначення чинників, які сприяли появі і розвитку наукової рецензії, та окреслення ситуації, яка складається сьогодні у науковому рецензуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Появі та розповсюдженню рецензії сприяли декілька чинників. Спочатку наукова інформація не мала великих обсягів і не виходила за межі наукових товариств, тому рецензії як такої не існувало, і лише редактор, як зазначають Л. К. Періш (L. C. Parish) [5, с. 6] та Р. Спаєр (R. Spier) [6, с. 357], міг вирішувати долю тих чи інших наукових досягнень. Але із розширенням кола наукових ідей редактору стає все важче залишатися компетентним у всіх тонкощах та особливостях предмета. До того ж товариства були надзвичайно популярними і престижними. І є зрозумілим, що завдання збереження репутації відіграло не останню роль в їхній роботі. Отже, із виникненням потреби не просто в оприлюдненні наукових результатів діяльності, а й у поширенні якісного наукового знання, по-

стає питання про створення системи оцінювання якості наукових досліджень, залучення думки фахівців із певної галузі. Наприклад, Д. Кронік (D. Kronick) у своєму дослідженні «Рецензія у науковій журналістиці вісімнадцятого століття» ('Peer review in 18th century scientific journalism') вказує, що, хоча зародження рецензії часто асоціюється з Лондонським Королівським Товариством, все ж витоки рецензування слід шукати в сімнадцятому столітті та на початку вісімнадцятого століття, коли Единбурзьке Королівське товариство почало використовувати оцінювання наукових матеріалів для їх публікації у медичному журналі «Нариси та Спостереження» ('Essays and Observations') [7, с. 1321]. А у 1752 році у Лондонському Королівському товаристві лордом Макклесфідом була запропонована ідея суттєвого поліпшення публікацій у журналі «Філософські Записки» ('Philosophical Transactions'), яка полягала у створенні комітету з прийняття наукових творів. Отже, саме у результаті усвідомлення відповідальності за публікації був організований 'Committee on Papers' (Комітет із наукових доповідей), який був уповноважений залучати до рецензування добре обізнаних у відповідній галузі науки членів товариства: «президент товариства (голова), віце-президент і секретарі становили незмінне членство комітету, які разом із іншими членами представляли цілу керівну раду». У наступному номері журналу, який з'явився у 1753 році вже під керівництвом комітету, широкій громадськості оголошувалося про принципи дії комітету [3, с. 518–520].

Таким чином, було встановлено систему, за допомогою якої редактор міг звернутися до кваліфікованих експертів для рецензування поданих наукових матеріалів. Матеріал публікувався лише за умови схвалення його редактором та рецензентами [8, с. 14]. Отже, журнал «Філософські записки» Лондонського королівського товариства, як стверджують Х. Закермен (H. Zuckerman) і Р. Р. Мертон (R. R. Merton) [9, с. 68-69], можна вважати першим науковим органом, де процес рецензування отримав певну форму, а сам інститут рецензування почав функціонувати офіційно.

Хоча фундамент процесу наукового рецензування був закладений ще у вісімнадцятому столітті, ще досить довго рецензія не була широко розповсюджена. Одна з причин полягала у зростанні кількості наукових журналів, які намагалися будь-якими силами забезпечити собі змістову наповнюваність і тому активно не використовували процес рецензування. Другою причиною були самі редактори, які надавали скоріше перевагу просуванню та захисту власних ідей, ніж контролю якості наукових матеріалів [10, с. 106].

Поширення та свого сучасного вигляду процес рецензування, на думку дослідників Дж. К. Бернхем [11, с. 1327] та А. Уеллер [12, с. 3–8], почав набувати вже після Другої світової війни, що було викликано науково-технічним прогресом, який розпочався на початку ХХ століття і продовжував набувати обертів, і, відповідно, стрімким збільшенням кількості наукових робіт. Характерно, що поштовхом нової хвилі розвитку рецензії, як і, власне, її народження, став розвиток науки, а також та гостра суспільна необхідність у врегулюванні масиву наукових творів, яка виникає у середині ХХ століття.

Незважаючи на те, що рецензія як жанр має давню історію, єдиний погляд на її роль у академічному середовищі все ще не сформувався. Ситуація, яка складається у сфері дослідження рецензування у світі, пов'язана з тим, що у той час, коли рецензія як метод залишається майже незмінною протягом усього періоду свого існування, наука змінює свою організацію, і таким чином рецензія певним чином контрастує із сучасним станом справ в академічному середовищі [13, с. 1]. На цю проблему в статті «Структурні перетворення наук і кінець рецензії» ('Structural Transformations of the Sciences and the End of Peer Review') звертає увагу Х. Ф. Джудсон (H. F. Judson), який наголошує на декількох важливих структурних змінах, що останнім часом відбуваються в науковій комунікації і які важко передбачити. Так, дослідник зазначає, що найпершим і найважливішим перетворенням є занепад стандартів та зростання корупційних дій у сфері наукового рецензування, а серед інших виокремлює перехід від зростання наук до їхнього стійкого стану та появу і розвиток електронного друку [14, с. 92]. Крім того, характер цих змін полягає у підвищенні рівня упереджень під час рецензування, і нарешті, у тому, що вчені часто сприймають рецензію як просто ще один крок до опублікування або захисту наукових матеріалів, забуваючи, що рецензування — це «складний, інтелектуальний і соціальний процес» [15, с. 230]. Наголосимо, що історично рецензія виникає на вимогу суспільства, постає у академічному середовищі як реакція на розвиток наукової комунікації. Але якщо на початку свого існування призначення наукової рецензії було очевидним: вона була покликана регулювати приплив наукових текстів, будучи добровільним актом виявлення думки членів наукової спільноти, то сьогодні у силу вищезазначених структурних перетворень дієвість та ефективність рецензії не виявляються на достатньому рівні.

Висновки. Таким чином, виникнення рецензії як жанру було обумовлене розвитком науки і вимогами самого часу. Для того, щоб наукова рецензія, яка має такі глибокі витoki, нарешті зайняла достойне місце серед інших жанрів наукової періодики, необхідно пам'ятати, що рецензія на будь-яких етапах свого існування повинна відповідати потребам не лише наукової спільноти, а й суспільства в цілому. Саме цим і зумовлюється перспектива подальших досліджень наукового рецензування, що буде сприяти підсиленню позицій наукової рецензії у сучасному академічному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jefferson T. Measuring the Quality of Editorial Peer Review / T. Jefferson, E. Wager, F. Davidoff // *Journal of the American Medical Association*.— 2002.— Vol. 287.— P. 2786–2790.
2. Wander P. S. The Rhetoric of Science / P. S. Wander // *Western Speech Communication Journal*. — 1976.— Vol. 40.— P. 226–235.
3. Weld C. R. A History of the Royal Society, with Memoirs of the Presidents / C. R. Weld — Volume the first. — London : John W. Parker, West Strand, 1848— 527 p.
4. Портнов А. Про рецензійний жанр і культуру дискусії в українській історіографії / А. Портнов // *Сучасність*.— 2001.— № 3.— С. 154–155.
5. Parish L. C. Peer Review: What Is It All About? / L. C. Parish // *SKINmed: Dermatology for the Clinician*. — 2008. — Vol. 7, Issue 1. — P. 6–7.

6. Spier R. The history of peer review process / R. Spier // *Trends in Biotechnology*. — 2002.— Vol. 20 (8).— P. 357–358.
7. Kronick D. Peer review in 18th century scientific journalism / D. Kronick // *Journal of the American Medical Association*. — 1990.— Vol. 263, No. 10.— P. 1321–1322.
8. Siegelman S. S. The Genesis of Modern Science: Contributions of Scientific Societies and Scientific Journals / S. S. Siegelman // *Radiology*. — 1998.— Vol. 208.— P. 9–16.
9. Zuckerman H. Patterns of Evaluation in Science: Institutionalization, Structure and Functions of the Referee System / H. Zuckerman, R. K. Merton // *Minerva*. — 1991.— Vol. 9, No. 1.— P. 66–100.
10. Rethinking Peer review: How the Internet Is Changing Science Journals // *New Atlantis*. — 2006. —No. 3.— P. 106–110.
11. Burnham J. C. The Evolution of Editorial Peer Review / J. C. Burnham // *Journal of the American Medical Association*. — 1990.— Vol. 263, No. 10.— P. 1323–1329.
12. Weller A. C. Editorial Peer Review: its Strength and Weaknesses. (ASIST monograph series) Medford / A. C. Weller — NJ : American Society for Information Science and Technology, 2001. — 342 p.
13. Cerroni A. Socio-Cognitive Perverse Effects in Peer Review: Reflections and Proposals [Електронний ресурс] / A. Cerroni // *Journal of Science Communication*. — 2003. — Vol. 2, Issue 3. — P. 1–12. —Режим доступу : <http://jcom.sissa.it/archive/02/03/F020305>.
14. Judson H. F. Structural Transformations of the Sciences and the End of Peer Review / H. F. Judson // *Journal of the American Medical Association*. — 1994.— Vol. 272.— P. 92–94.
15. Garfield E. Refereeing and Peer Review. Part 1. Opinion and Conjecture of the Effectiveness of Refereeing / E. Garfield // *Essays of an Information Scientist*. — 1986.— Vol. 9.— P. 230–238.

REFERENCES

1. Jefferson T., Wager E. and Davidoff, F. (2002), “Measuring the Quality of Editorial Peer Review”, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 287, pp. 2786–2790.
2. Wander P. S. “The Rhetoric of Science” (1976), *Western Speech Communication Journal*, Vol. 40, pp. 226–235.
3. Weld C. R. (1848), *A History of the Royal Society, with Memoirs of the Presidents*, Volume the first, London : John W. Parker, West Strand.
4. Portnov A. (2001), “About a genre of peer review and a culture of discussion in Ukrainian historiography”, *Modernity*, No. 3, pp. 154–155.
5. Parish L. C. (2008), “Peer Review: What Is It All About?”, *SKINmed : Dermatology for the Clinician*, Vol. 7, Issue 1, pp. 6–7.
6. Spier R. (2002), “The history of peer review process”, *Trends in Biotechnology*, Vol. 20 (8), pp. 357–358.
7. Kronick D. (1990), “Peer review in 18th century scientific journalism”, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 263, No. 10, pp. 1321–1322.
8. Siegelman S. S. (1998), “The Genesis of Modern Science: Contributions of Scientific Societies and Scientific Journals”, *Radiology*, Vol. 208, pp. 9–16.
9. Zuckerman H. and Merton, R. K. (1991), “Patterns of Evaluation in Science: Institutionalization, Structure and Functions of the Referee System”, *Minerva*, Vol. 9, No. 1, pp. 66–100.
10. “Rethinking Peer review: How the Internet Is Changing Science Journals”, (2006), *New Atlantis*, No. 3, pp. 106–110.

11. Burnham J. C. (1990), "The Evolution of Editorial Peer Review", Journal of the American Medical Association, Vol. 263, No. 10, pp. 1323–1329.
12. Weller A. C. (2001), Editorial Peer Review: its Strength and Weaknesses. (ASIST monograph series) Medford NJ : American Society for Information Science and Technology.
13. Cerroni A. (2003), "Socio-Cognitive Perverse Effects in Peer Review: Reflections and Proposals", Journal of Science Communication, Vol. 2, Issue 3, pp. 1–12., available at : <http://jcom.sissa.it/archive/02/03/F020305>.
14. Judson H. F. (1994), "Structural Transformations of the Sciences and the End of Peer Review", Journal of the American Medical Association, Vol. 272, pp. 92–94.
15. Garfield E. (1986), "Refereeing and Peer Review. Part 1. Opinion and Conjecture of the Effectiveness of Refereeing", Essays of an Information Scientist, Vol. 9, pp. 230–238.

A PLACE OF PEER REVIEW IN HISTORY OF SCIENTIFIC PRESS

O. O. Humanenko

*Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko
State Pedagogical University*

*1, Shevchenka St., Kirovohrad, 25006, Ukraine
olexandra.gumanenko@yandex.ua*

The article is devoted to studying of peer review process's sources. The problem of peer review becoming in the structure of a modern scholarly communication is described. It is focused that referring is an essential part of scientific discourse. Investigation of peer review's historic foundation contributes to the creation of a full picture of its functioning, to the determination of the peer reviewing trends, those have been formed and observation of the main stages of peer review genre evolution.

Keywords: *a peer review, peer reviewing, scientific communication.*

Стаття надійшла до редакції 16.12.2014.

Received 16.12.2014.